

The Evolution of Russia's Middle East Policy After the Ukraine War: From Damascus to Dubai

Jahangir Karami¹

Received: 2025-03-29

Revised : 2025-07-02

Accepted: 2026-03-14

Available Online: 2026-03-18

How to cite this article:

Karami, J (2026), The Evolution of Russia's Middle East Policy After the Ukraine War: From Damascus to Dubai, Iranian Research Letter of International Politics, 14 (01), 359 - 383. (in Persian with English abstract).

<https://doi.org/10.22067/irlip.2026.92826.1656>

Extended Abstract

1. Introduction

After a ten-year period of passivity in the regional equations of the Middle East, Russia entered regional issues since 2000 and with Putin coming to power, and the beginning of the Arab Spring in 2010, it gradually entered this crisis in the process of the civil war in Syria, and at the same time, it began broader regional interactions with the countries of the region, especially Turkey, Iran, Saudi Arabia and Israel. Therefore, if the Syrian crisis since 2012 has provided the basis for the formation of a new Middle East policy for Russia, it seems that the fall of the Syrian government in 2024 will be an important turning point in the fundamental transformation in this policy. Accordingly, the main objective of this article is to examine this important transformation and its consequences and answer the question of how Russia's Middle East strategy has changed in the third decade of the twenty-first century? The author's findings show that Russia's role has changed from a primarily military and political role in the second decade to a primarily economic one, and in fact, we are witnessing a transformation from a geopolitical to a geoeconomic game in the Kremlin's regional behavior.

2. Theoretical Framework

To discuss the logic of a country's regional policy evolution, the author attempts to use an analytical combination of the theories of "Foreign Policy Analysis School", "Foreign Policy Discourse Analysis" and "Foreign Policy Pragmatism" to provide a better understanding of how countries' foreign policy priorities change. Within the framework of the third-generation theories of the Foreign Policy Analysis School, there is a major emphasis on "Foreign Policy Discourse Analysis" and the discourses governing a country's foreign policy,

1. Professor of International Relations, Faculty of World Studies, University of Tehran, Iran.

2. jkarami@ut.ac.ir

influenced by attitudinal, contextual and environmental factors, lead to the evolution of a discourse and its transformation into a more flexible and adaptive discourse. This mainly occurs easily in the foreign policy of non-ideological and pragmatic countries, and ideological countries are less flexible in this regard.

3. Methodology

To discuss about the main idea of this article, we will try to use the qualitative analysis method of the hypothesis variables and their important indicators and show how they are related. Therefore, by studying the process of developments in Russian foreign policy from the beginning of the war in Ukraine in February 2022 to the fall of Damascus, the state of change in the country's priorities in other regions of the world and especially the Middle East, taking into account field realities, the National Security Strategy document in 2022, the Russian Foreign Policy Concept document in 2023, official statements of government organizations, statements by senior government officials, as well as field developments, we will qualitatively analyze them and their impact on the country's Middle East policy. Therefore, first, we will discuss the most important features of Russia's Middle East policy in the years 2010 to 2021. Then, we will examine the 2022 Ukrainian war and its impact on Russian foreign policy. Finally, we will conclude the discussions by analyzing Russia's Middle East policy in the period after the fall of the Syrian government from 2024.

4. Results & Discussion

The findings of this article show that Russia has transformed from an important military and political actor into a purely economic actor and this situation will continue for the coming years. Therefore, the process of expanding economic relations that began since the Ukrainian war has increased again and this issue will be the main theme of regional cooperation and interactions of this country. This change was mainly raised since the beginning of the Ukrainian war and this war became such a priority for the Russian government that it overshadowed other regions and issues. In addition to indicating the internal issues, problems and limitations in Russia for pursuing two international crises at the same time, this issue also shows that Russia's regional policy has also focused more than ever on the immediate external environment, especially what is called the Russian world. From a trans-regional and global perspective, Russia will naturally not be able to engage in more conflicts, and therefore we will witness developments not only in Russia's regional policy in the Middle East but also in the global environment.

5. Conclusion

Despite these serious moves, Russia's Middle East policy has been largely reactive and lacking in strategic depth. In fact, Russia's strategic issues over the four decades since the collapse of the Soviet Union have remained largely domestic, Eurasian, and related to threats and engagement with the West. Therefore, acting in the Middle East and other

regions has remained on the fringes of Russia's main strategic issue. In the Middle East, the Kremlin's focus has been on Iran, Saudi Arabia, Turkey, and Israel, and this situation seems likely to continue. With the fall of the Assad regime in Syria, Russia's problems have intensified and the limited possibilities for possible military and security acting have been removed from the orbit for years. With Trump's coming to power, there is a possibility of Russia reaching an agreement with the United States and initiating peace talks with Ukraine, and it seems that if Russia can withdraw from the Ukrainian war, it will not be involved in sensitive international issues outside the immediate Eurasian environment for a long time. Therefore, it does not seem that Russia will be involved in Middle East security games for at least ten years, and Russia's economic relations with the countries of the region will continue. If relations between Iran and the West deteriorate over the nuclear issue and a possible war with Israel or the United States breaks out, it is unlikely that Russia will play any role other than issuing a statement condemning the aggressor and calling for diplomatic channels.

Key Words: Russia, Middle East, Geopolitics, Geo-economics, Syria.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۰۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۲۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۲/۲۷

تحول سیاست خاورمیانه‌ای روسیه پس از جنگ اوکراین: از دمشق تا دبی

جهانگیر کرمی^۱ ID

چکیده

مسئله اصلی در این مقاله بررسی راهبرد دولت روسیه در سال‌های پس از جنگ اوکراین است که شاید مهم‌ترین نمود آن را بایستی در واکنش این کشور در قبال تحولات منطقه‌ای در سال‌های ۲۰۲۴ تا ۲۰۲۶ دریافت. بر مبنای چنین مسأله‌ای، پرسش اصلی آن است که راهبرد خاورمیانه‌ای روسیه پس از جنگ اوکراین چگونه دگرگون شده است؟ یافته‌های نگارنده نشان می‌دهند که بازیگری روسیه از یک نقش عمدتاً نظامی و سیاسی مهم به نقشی بیشتر اقتصادی تبدیل شده و برای سال‌های آینده نیز این وضعیت ادامه خواهد یافت. در واقع، ما در چهار سال اخیر، شاهد تحولی از بازی ژئوپلیتیک به نقش آفرینی ژئواکونومیک در رفتار منطقه‌ای کرملین هستیم. برای بحث در مورد ایده اصلی این مقاله کوشش خواهد شد تا از روش تحلیل کیفی متغیرهای فرضیه و شاخص‌های اصلی آن و مطالعه رابطه این متغیرها بهره بگیریم. سپس با بررسی روند تحولات سیاست خارجی روسیه از آغاز جنگ اوکراین در سال ۲۰۲۲ تا سقوط دمشق در ۲۰۲۴، وضعیت تغییر اولویت‌های این کشور در مناطق دیگر جهان و به‌ویژه خاورمیانه را با در نظر گرفتن واقعیت‌های میدانی نشان دهیم. همچنین، با نگاهی به کدهای مهم راهبردی در سند تدبیر سیاست خارجی روسیه ۲۰۲۳، اسناد همکاری روسیه و کشورهای دیگر همانند توافقنامه همکاری جامع و راهبردی ایران و روسیه در سال ۲۰۲۵، بیانیه‌های رسمی سازمان‌های دولتی، اظهارات مقامات ارشد دولتی به تحلیل کیفی آنها و تأثیرشان بر سیاست خاورمیانه‌ای این کشور پردازیم. یافته این مقاله آن است که با درک بهتری از دگرگونی ژرف راهبرد روسیه می‌توانیم در مواردی مانند بیانیه مشترک روسیه و کشورهای شورای همکاری خلیج فارس در قبال جزایر ایرانی و یا بسنده کردن به برخی بیانیه‌ها و اظهارات دیپلماتیک در قبال جنگ ایران و اسرائیل و امریکا انتظارات واقعی جمهوری اسلامی ایران را از همکاران شرقی تعدیل نماییم.

کلمات کلیدی: روسیه، خاورمیانه، ژئوپلیتیک، ژئواکونومی، سوریه.

مقدمه

روسیه در دهه ۱۹۹۰ آنچنان درگیر مسائل داخلی و جمهوری‌های جدا شده از شوروی بود و اولویت خود را در همگرایی با غرب دنبال می‌کرد که سایر مناطق و به‌ویژه خاورمیانه اهمیت چندانی برای آن نداشتند و تنها پس از به قدرت رسیدن پوتین در سال ۲۰۰۰ بود که به تدریج روابط خود را با کشورهای منطقه از سر گرفت. با وجود این تا زمان آغاز بحران سوریه همچنان در حاشیه تحولات خاورمیانه قرار داشت و تنها پس از این بود که سیاست خاورمیانه‌ای جدیدی در روسیه شکل گرفت و در سال ۲۰۱۵ به اوج رسید و با همکاری ایران توانست که در تثبیت حکومت بشار اسد نقش مهمی بازی کند. لذا روسیه در قامت یک عامل مؤثر و بازیگری کلیدی در تحولات منطقه‌ای پدیدار شده و هیچ یک از بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی در این دوره نمی‌توانستند نقش اساسی کرملین را در بازی‌های امنیتی منطقه نادیده بگیرند و این وضعیت تا زمان جنگ اوکراین در سال ۲۰۲۲ کمابیش ادامه یافت و شاید هم نقشی در تحریک مقامات کرملین به ماجراجویی جدید بازی کرد.

منطقه خاورمیانه نیز پس از یک دوره دگرگونی‌های گسترده از زمان بهار عربی در سال ۲۰۱۰ همچنان درگیر بحران در کشورهای مختلف از شمال آفریقا تا شامات شد. تحولات غزه از ۷ اکتبر ۲۰۲۳ اوضاع را بیش از پیش بحرانی کرد و به‌ویژه پس از سقوط دولت سوریه در ۷ دسامبر ۲۰۲۴ ترتیبات قبلی به طور اساسی دچار تغییراتی غیر منتظره شد. اگرچه، هنوز ثباتی در مورد سوریه و آینده آن وجود ندارد و معادلات و ترتیبات جدیدی برای جایگزینی مؤثر معادلات قبلی شکل نگرفته و وضعیت غزه حتی پس از آتش بس ۲۰۲۵ و آینده آن همچنان نامشخص است. در این میان، اما با به قدرت رسیدن ترامپ، سیاست خاورمیانه‌ای آمریکا بسیار تهاجمی تر و غیرقابل پیش بینی تر از هر دوره ای شده و منطقه را در معرض دگرگونی‌های بیشتری قرار داده و برای نخستین بار، ایران و اسرائیل وارد یک رویارویی مستقیم و بی سابقه شده اند که هنوز هم پایانی برای آن قابل تصور نیست. سال جدید خورشیدی ۱۴۰۴ و پایان برجام و تلاش اتحادیه اروپا برای بازگشت قطعنامه‌های تحریمی علیه ایران در شورای امنیت سازمان ملل متحد نیز وضعیت را همچنان مبهم نگه داشته است.

اما مساله اصلی که نگارنده می‌کوشد آن را مورد بررسی قرار دهد، راهبرد دولت روسیه در سال‌های پس از ۲۰۲۰ و به‌ویژه پس از جنگ اوکراین است که شاید مهم ترین نمود آن را بایستی در واکنش این کشور در قبال تحولات منطقه در یک سال اخیر درک کرد. اگر چه به نظر می‌رسد که مقدمات این راهبرد جدید به مرور زمان و از سال‌ها پیش آغاز شده بود اما با سقوط حکومت اسد به‌عنوان متحد راهبردی مسکو و سکوت و یا حتی آنگونه که ادعا می‌شود، همراهی پنهان با این رویداد، خود را به طور عیان تری نشان داده است. حال با توجه به این مساله بسیار مهم، پرسش اصلی آن است که راهبرد خاورمیانه‌ای روسیه پس از جنگ اوکراین ۲۰۲۲ چگونه دگرگون شده است؟ یافته‌های نگارنده نشان می‌دهند که بازیگری روسیه از یک نقش عمدتاً نظامی و سیاسی مهم به نقشی بیشتر اقتصادی تبدیل شده و برای سال‌های آینده نیز این وضعیت ادامه خواهد یافت. در واقع شاهد تحولی از بازی ژئوپلیتیک به ژئواکونومیک در رفتار منطقه‌ای کرملین هستیم که برای بیشتر بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی پیامدهایی اساسی خواهد داشت.

آنچه که قابل درک است این تغییر از زمان آغاز جنگ اوکراین آغاز شد و این جنگ آنچنان اولییتی برای دولت روسیه پیدا کرد که سایر مناطق و موضوعات را تحت الشعاع خود قرار داد. اما چرخش اساسی را بایستی در پرتو سقوط آخرین متحد از دوران شوروی و نابودی آخرین بقایای سامانه‌های اطلاعاتی، نظامی و سیاسی روسی در منطقه دریافت. برای بحث در مورد ایده اصلی این مقاله کوشش خواهد شد تا از روش تحلیل کیفی متغیرهای فرضیه و شاخص‌های اصلی آن و مطالعه رابطه این متغیرها بهره بگیریم. سپس با بررسی روند تحولات سیاست خارجی روسیه از آغاز جنگ در اوکراین در فوریه ۲۰۲۲ تا سقوط دمشق در ۲۰۲۴، وضعیت تغییر اولویت‌های این کشور را در مناطق دیگر جهان و به‌ویژه خاورمیانه را با در نظر گرفتن واقعیت‌های میدانی تحلیل نماییم. از سوی دیگر نیزف کدهای مهم راهبردی در سند راهبرد امنیت ملی در سال ۲۰۲۱، سند مفهوم سیاست خارجی روسیه ۲۰۲۳، اسناد همکاری روسیه و کشورهای دیگر همانند توافقنامه همکاری جامع و راهبردی ایران و روسیه در سال ۲۰۲۵، بیانیه‌های رسمی سازمان‌های دولتی، اظهارات مقامات ارشد دولتی و نیز تحولات میدانی بررسی و به تحلیل کیفی آن‌ها و تأثیرشان بر سیاست خاورمیانه‌ای این کشور بپردازیم.

پیشینه پژوهش

در مورد موضوع این مقاله تقریباً نگارنده به مقاله جدیدی که دقیقاً به موضوع اصلی و ایده نگارنده بپردازد برخورد کرده است اما در مورد سیاست منطقه‌ای روسیه در خاورمیانه در سال‌های اخیر و برخی زوایای مهم آن آثار گوناگونی نوشته شده است که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌شود. کتاب «زمینه‌ها، عامل‌ها و پیامدهای تحول در سیاست خاورمیانه‌ای روسیه» به قلم الهه کولایی و حمیدرضا عزیزی عمدتاً به سیاست روسیه در منطقه تا پیش از جنگ اوکراین پرداخته و تمرکز اصلی نویسندگان بر زمینه‌ها و روند شکل‌گیری سیاست منطقه‌ای روسیه به‌ویژه در جریان بحران سوریه بوده و نویسندگان مدعی اند که روسیه با هدف افزایش وزن و نقش بین‌المللی خود در این جنگ وارد شده است. (Koulai & Azizi, 2020)

ولی گل محمدی و آرمینا آرم در مقاله «منطقه‌ای‌شدن مداخله قدرت‌های بزرگ و سیاست خاورمیانه‌ای روسیه» مدعی شده اند که سیاست خاورمیانه‌ای روسیه و مداخله فزاینده آن در معادلات منطقه‌ای بیش از آنکه متأثر از متغیرهای نظام مند همچون پویایی‌های روابط با غرب باشد، تحت تأثیر پویایی‌های سیاسی، امنیتی و اقتصادی درون خاورمیانه است که به‌طور فزاینده‌ای پیشران‌های تعیین‌کننده آن منطقه‌ای شده‌اند و فرصت‌ها و تهدیدات متنوعی را در حوزه‌های مختلف تروریسم، انرژی، فروش تسلیحات، و روابط خارجی با دولت‌های منطقه پیش‌روی رهبران عمل‌گرای روسیه گذاشته است. (Golmohamadi & Arm, 2023)

امیر محمد حاجی یوسفی و ذوالفقاری در مقاله «فرهنگ راهبردی و سیاست خارجی روسیه» این موضوع را مورد تأکید قرار داده اند که سیاست خاورمیانه‌ای جدید روسیه به صورت جدی از فرهنگ راهبردی این کشور متأثر بوده و درک روسیه از خود، برداشت نسبت به نظم جهانی، درک از تهدید و سبک خاص سیاست امنیتی این کشور از جمله پیشران‌های مؤثر بر سیاست جدید آن هستند که موجب شکل‌گیری چشم انداز بین‌المللی این کشور شده و راهبردها، اهداف کلان و عملیاتی سیاست جدید روسیه در خاورمیانه تابع

محورهای این چشم انداز هستند.

بر این اساس، فصل جدیدی از روابط روسیه با منطقه خاورمیانه را باید به انتظار نشست که مبتنی بر محورهای چشم انداز بین‌المللی مسکو خواهد بود. (Haji Usefi & Zolfaghari, 2007) آندری کورتونوف (۲۰۲۵) در مقاله‌ای با عنوان «روسیه در مدیترانه پس از سقوط اسد» باور دارد که درگیری کلی روسیه در سوریه و منطقه وسیع‌تر خاورمیانه امروز کاملاً تحت الشعاع درگیری روسیه و اوکراین قرار گرفته است که نه تنها یک اولویت، بلکه اولویت رهبری این کشور است. از این رو، رسانه‌های دولتی روسیه سخت تلاش کردند تا در گزارش‌های خود از سوریه در طول سقوط، بی‌طرف بمانند و تمام تقصیر را به گردن سران سیاسی و نظامی سوریه انداخته و تأثیر منفی احتمالی تحولات سوریه بر مواضع روسیه در منطقه خاورمیانه را کم‌اهمیت جلوه دادند و بسیاری از کارشناسان منتقد نیز اظهار داشتند که مدت‌ها پیش پیش‌بینی کرده بودند که رژیم اسد و مواضع روسیه در سوریه با شکست مواجه خواهند شد. (Kortunov, 2025)

نیکی فوروف در مقاله‌ای با عنوان «روسیه و خاورمیانه در سال ۲۰۲۵» فروپاشی رژیم اسد را ضربه‌ای جدی به وضعیت نظامی و سیاسی این کشور نه تنها در خاورمیانه بلکه بسیار فراتر از آن دانسته و حتی ورود ترامپ به کاخ سفید را نیز عامل دیگری بر تضعیف سیاست منطقه‌ای روسیه می‌داند. از نگاه نگارنده، از دست دادن یا تضعیف پایگاه‌های نظامی در سوریه، ابزارهای مهم برای پشتیبانی از سیاست خاورمیانه‌ای را از کرم‌لین گرفته‌اند. (Nikiforov, 2025) زینب ریبوا در مقاله‌ای با عنوان «مانورهای ژئوپلیتیک روسیه در خاورمیانه» سقوط اسد را بر خلاف اظهارات پوتین، شکست دانسته و معتقد است فروپاشی متحدی که مدت‌هاست پرورش یافته، ضربه مهمی به نفوذ مسکو است. از نگاه وی، در کنار خدشه دار کردن وجهه پوتین به‌عنوان یک متحد قابل اعتماد، فروپاشی رژیم اسد سؤالاتی را در مورد آینده جایگاه نظامی روسیه در خاورمیانه ایجاد می‌کند. (Riboua, 2025)

کریستینا کاج و همکارانش در گزارشی با عنوان «خاورمیانه‌ای در حال تغییر: چهار خطر فرآتلانتیکی» نوشته‌اند که در سال جاری خاورمیانه قرار است دستخوش تغییراتی اساسی شود. موشک‌های میان اسرائیل و ایران، جنگ‌های غزه و لبنان و سقوط رژیم اسد در سوریه، همگی زمینه را برای سالی فراهم می‌کنند که همچنان ستون‌های ژئوپلیتیک منطقه را اساساً تغییر خواهد داد.

در واکنش به اقدامات امریکا و دیگرگونی‌های احتمالی کشورهای مختلف راهبرد متفاوتی دارند و روسیه نیز ممکن است به دنبال بهره‌برداری از شکنندگی پیکربندی مجدد منطقه‌ای باشند. (Kausch, 2025) با بررسی کوتاه این مقالات می‌توان دریافت که کمتر به ابعاد و زوایای سیاست منطقه‌ای روسیه در فضای مربوط به دهه سوم سده بیست و یکم میلادی و به ویژه پس از جنگ اوکراین و حتی از آن مهم‌تر به شرایط جدید ناشی از سقوط اسد پرداخته شده و لذا ضروری است که به ارائه مقاله‌ای برای بازتعریف و تحلیل سیاست خاورمیانه‌ای روسیه در دوره جدید و برای سال‌های آینده بپردازیم و هدف اصلی این مقاله نیز ارائه چارچوبی جدی برای فهم این چرخش راهبردی در سیاست خاورمیانه‌ای روسیه و جایگزینی نقش ژئواکونومیک به جای نقش ژئوپلیتیک خواهد بود.

مبانی نظری

برای بحث در مورد منطق تحول سیاست منطقه‌ای یک کشور و جابجایی نقش و نوع بازگیری آن آن نگارنده تلاش می‌کند تا از ترکیبی تحلیلی از نظریه‌های «مکتب تحلیل سیاست خارجی»، «تحلیل گفتمان سیاست خارجی» و «عملگرایی سیاست خارجی» استفاده کند تا درک بهتری از اینکه چگونه اولویت‌های سیاست خارجی کشورها تغییر می‌کند، فراهم سازد. اساسا اولویت‌های سیاست خارجی کشورها معمولا تابعی از میزان قدرت، ایدئولوژی و منافع خاص اقتصادی برای کشور است. طبیعا با کاهش قدرت، تغییر نگرش‌های ایدئولوژیک و کم اهمیت شدن یک منطقه برای منافع اقتصادی کشور، منطقه مورد نظر نیز از اولویت خارج می‌شود. در مکتب تحلیل سیاست خارجی، مسائل با رجوع به عوامل داخلی و در درجه بعد عوامل منطقه‌ای و بین‌المللی تحلیل می‌شوند. این موضوع در نسل‌های اول مکتب عموما با نگرش به نظام تصمیم‌گیری، محیط روانی و مطالعه مقایسه‌ای با هدف یافتن قواعدی کلی به شکلی رفتارگرایانه دنبال می‌شد. (Yazdanfam, 2008: 250) اما در نسل‌های دوم و سوم به مطالعات موردی و توجه به عوامل اجتماعی، فرهنگی، برساختی، چندگانه و چند سطحی توجه بیشتری شده است.

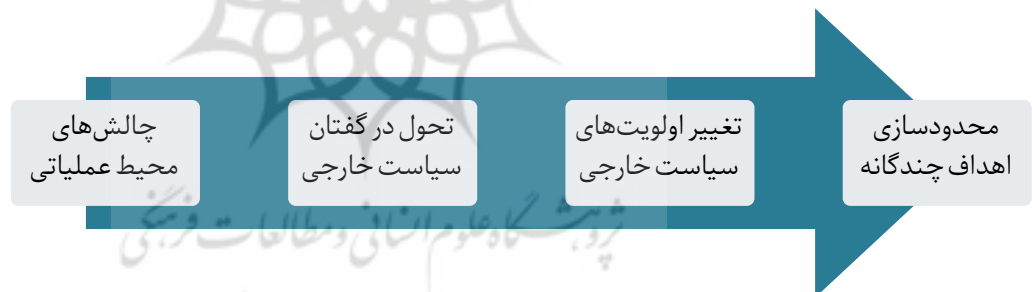
در چارچوب نظریه‌های نسل سوم مکتب تحلیل سیاست خارجی تأکید عمده‌ای بر «تحلیل گفتمان سیاست خارجی» وجود دارد و گفتمان‌های حاکم بر سیاست خارجی یک کشور متاثر از عوامل نگرشی، زمینه‌ای و محیطی موجب تحول یک گفتمان و تبدیل آن به گفتمانی منعطف‌تر و منطبق با شرایط می‌شوند. مشیرزاده تحلیل گفتمان را لزوما پساساختاری و انتقادی نمی‌بیند و معتقد است که در پرتو آن می‌توان ترجیحات و منافع را درک کرد و امکان پذیرش مجموعه‌ای از کنش‌ها فراهم می‌شود و در تحلیل گفتمان سیاست خارجی امکان‌های مهمی برای درک ثبات و تغییر وجود دارد. (Moshirzadeh, 2018: 82-85) این موضوع عمدتا در سیاست خارجی کشورهای غیر ایدئولوژیک و عمل‌گرا به سادگی روی می‌دهد و کشورهای ایدئولوژیک انعطاف کمتری در این زمینه دارند. معمولا عمل‌گرایی در سیاست خارجی زمینه‌ها را برای استفاده از فرصت‌ها و دوری از محدودیت‌ها و چالش‌ها بیشتر فراهم می‌سازد. گفتمان عملگرایی واکنشی در این رابطه از اهمیت زیادی برخوردار است.

اما در نظریه عمل‌گرایی در سیاست خارجی، آنچه اهمیت دارد فایده، سودمندی و کارآمدی یک سیاست است و تلاش بر آن است که بین اعتقاد، معنا و عمل، پیوندی اساسی برقرار شود و هر مفهوم و تصویری که از مرزهای تجربه‌ی عملی فراتر رود بی‌معنا پنداشته شود. به تعبیر کوچران، در دنیایی از دولت‌های متنوع، که هر کدام منافع خاص خود را دارند و اغلب برای بقا با یکدیگر رقابت می‌کنند، به سختی می‌توان مطابق با اصل اخلاقی عمل کرد و شرط احتیاط را وانهاد. (Kochran, 2012: 3-4) جان دیویی نظریه پرداز عملگرا بر نگرانی برای بقا به‌عنوان مهم‌ترین مساله بشری تأکید کرده و تنها راه غلبه بر این نگرانی را نیز قوه شناخت می‌داند و از این رو، عامل شناخت را درگیر بازی زندگی دانسته و همواره شناخت را ذاتا با عمل پیوسته می‌داند. (Magee, 2000: 486) از این رو، می‌توان مهم‌ترین داعیه‌های عملگرایی را به این شرح دانست: «واقعیت فقط بر اساس نوع عملکرد ما در جهان ساخته و پرداخته می‌شود؛ دانش انسان در مورد جهان باید بر اساس سودمندی عملی‌اش استوار باشد؛ مردم شناخته‌های اجتماعی را

بر حسب فایده عملی اش درک می کنند؛ و برای درک بازیگران اجتماعی باید بر رفتار عملی آنها متمرکز شویم». (Ritzer, 2001: 268-269).

اما عملگرایی در سیاست خارجی با وجود چنین مبانی نظری خاصی بر امکان‌ها و حدود تحقق اهداف، برنامه‌ها و موفقیت‌های سیاست خارجی در شرائط دشوار زندگی بین‌المللی تمرکز دارد و مدعی است که بار سنگین تطبیق منافع ملی با امکان‌ها، محدودیت و عمل مبتنی بر نتیجه در شرائط خاص بر عهده دیپلماسی کشور است. اگرچه عملگرایی به خوبی در هیچ یک از چارچوب‌های نظری سنتی در روابط بین‌الملل و سیاست خارجی قرار نمی‌گیرد، اما با الهام از نوشته‌های جان دیویی و ریچارد رورتی می‌توان به درک بهتری از این مقوله در فهم سیاست خارجی کشورها رسید. (Ralston, 2011: 72) لذا در این مقوله، دولت‌ها هر یک سبک خاص خود را از عملگرایی دارند. طبعاً هیچ دولتی کاملاً غیر عملگرا نیست؛ بلکه سخن در اینجا بر حدود و میزان عملگرایی در دستور کارهای سیاست خارجی یک کشور می‌باشد. لذا به نظر می‌رسد با ترکیبی از دو نظریه تحلیل گفتمان سیاست خارجی و عملگرایی سیاست خارجی می‌توان یک مدل تحلیلی برای درک بهتر تحول اولویت‌ها، نقش و بازیگری روسیه در خاورمیانه بهره‌گرفت. مدل زیر این وضعیت را ترسیم می‌کند:

نمودار (۱): گفتمان سیاست خارجی عملگرا

منبع: نگارنده

این مدل تحلیلی ما را در درک بهتر نوع بازیگری روسیه از یک نقش ژئوپلیتیک بر مدار سیاست و امنیت به یک نقش ژئواکونومیک بر مدار دور زودن تحریم در حوزه‌های فناوری، تجارت و تامین منافع ملی از طریق همکاری و همراهی کشورهای عربی منطقه و به‌ویژه در قالب اوپک پلاس و همینطور انتقال شرکت‌های روسی برای دور شدن از تحریم کمک می‌کند. در ادامه مباحث بر اساس متغیرهای فرضیه اصلی مقاله به بحث در مورد مدعای خود می‌پردازیم.

حضور روسیه در نقش بازیگری ژئوپلیتیک در خاورمیانه

دهه ۲۰۱۰ را باید برای سیاست خاورمیانه‌ای روسیه عصر درگیری بر مبنای منطق ژئوپلیتیک دانست. سیاست خاورمیانه‌ای روسیه در سال‌های ۲۰۱۲ تا ۲۰۲۱ عموماً یک وجه سیاسی و امنیتی مهم داشت که بر خلاف سال‌های دهه ۱۹۹۰ و ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۱ بود. در واقع، روسیه در زمان آغاز بهار عربی از ۱۷ دسامبر ۲۰۱۰، به

خاطر تعاملات مثبت با دولت امریکا در چارچوب طرح «از سرگیری» بر سر موضوعاتی مانند گسترش ناتو و استقرار سپر موشکی در دوره ریاست جمهوری دیمیتری مدویدف و باراک اوباما، چندان نگران تحولات منطقه نبود و حتی در سال ۲۰۱۱، به قطعنامه ۱۹۷۳ شورای امنیت سازمان ملل متحد برای ایجاد منطقه پرواز ممنوع در لیبی رای مثبت داد. اما با شروع بحران در س از مارس ۲۰۱۲ و جنگ داخلی در این کشور، شرایط دگرگون شد و با روی کار آمدن پوتین در سال ۲۰۱۲ تعاملات روسیه و غرب نیز به تدریج تغییر یافت. روسیه و ایران در این سالها تلاش کردند تا حکومت سوریه را در برابر مخالفان داخلی و خارجی آن حفظ کنند و در عملیات نظامی مشترک از سپتامبر سال ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۹ حکومت بشار اسد نجات یافت و وضعیت در سوریه نسبتاً تثبیت شد و هم روسیه و هم ایران موضوع سوریه را تا حد زیادی به فراموشی سپردند.

در این دوره سیاست خاورمیانه‌ای جدید در روسیه بر اساس پایه‌های چندگانه‌ای دنبال شد. نخستین پایه این سیاست، حفظ دولت سوریه و عدم مقابله با هیچ کشور دیگری در منطقه بود. دولت روسیه سیاست منطقه‌ای فراگیری را دنبال می‌کرد و تلاش می‌کرد تا روابط خود را با همه طرف‌های بحران حفظ کند. به‌عنوان بخشی از راهبرد منطقه‌ای در بحران سوریه، مسکو به توسعه گفتگوها و همکاری با بازیگران مختلف درگیر در مناقشه سوریه، از جمله ترکیه، ایران، مصر، اردن، اسرائیل، عراق، عربستان سعودی، و قطر مبادرت کرد. (Golmohamadi & Arm, 2019: 383) لذا با وجود حمایت کشورهای ترکیه، قطر و عربستان، مسکو می‌کوشید تا روابط خود را با این دولت‌ها حفظ کرده و حتی با برخی از گروه‌های داخلی مخالف حکومت اسد نیز روابطی برقرار کرده بود. این موضوع عمدتاً ناشی از یک سیاست مبتنی بر توازن منطقه‌ای قدرت در خاورمیانه از سوی روسیه بوده است. از نگاه کرملین، خاورمیانه نباید در سیطره هیچ قدرت منطقه‌ای خاصی باشد و بهترین وضعیت برای منطقه وجود یک تعادل چندجانبه خواهد بود که کشورهای ایران، ترکیه، عربستان و اسرائیل قدرت‌های اصلی آن باشند. (Nouri, 2019) لذا بر این اساس، سیاست خاورمیانه‌ای روسیه به شکل آشکاری، سویه‌های مبتنی بر ثبات و حفظ وضع موجود منطقه‌ای داشت.

از دیگر ارکان سیاست منطقه‌ای روسیه، حفظ پایگاه‌های دریایی طرطوس و هوایی حمیمیم در سواحل مدیترانه‌ای سوریه بود که تنها پایگاه‌های نظامی این کشور خارج از قلمرو شوروی هستند. همچنین باید به عواملی همچون مخالفت با مداخله آمریکا و تداوم و گسترش ترتیبات غربی در منطقه، مهار تروریسم در منطقه به خاطر حضور هزاران نفر از روسیه و آسیای مرکزی در داخل سوریه اشاره کنیم. روسیه ترجیح می‌داد که با این گروه‌های افراطی و تروریستی در داخل سوریه برخورد کند و نگران بازگشت آنها به اوراسیای مرکزی بود. یک نکته مهم در رابطه با گروه‌های تروریستی، اهمیت جغرافیایی گسترش داعش بود. از شهر موصل در شمال عراق که مرکز خلافت داعش بود تا شهر گروزی مرکز جمهوری چین در قفقاز شمالی حدود ۶۰۰ مایل فاصله بود. (Karami, 2017) لذا مسکو بارها اعلام کرده است که دلیل اصلی مداخله اش در سوریه، جلوگیری از بازگشت تروریست‌های حاضر در سوریه به روسیه و تبدیل این کشور به یک عراق جدید است (Golmohamadi & Arm, 2023: 388) و تمرکز بخش عمده‌ای از عملیات جنگنده‌های روسی

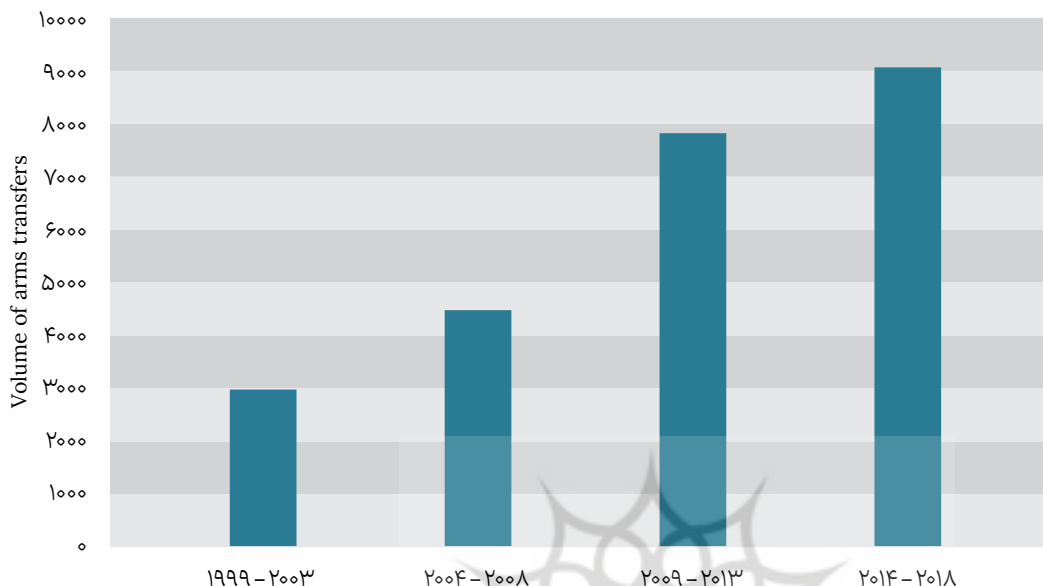
بر مراکز استقرار نیروهای آسیای مرکزی به همین خاطر بود.

برخی تحلیل‌گران مسائل سیاست خارجی روسیه به نقش و اهمیت بهبود چهره روسیه پس از تصرف کریمه در سال ۲۰۱۴ اشاره کرده‌اند. از این نگاه، اقدام نظامی برای تصرف شبه جزیره کریمه و نیز حمایت نظامی از جدایی‌طلبان در شرق اوکراین، تصویری اشغالگر و جنگ طلب از روسیه و دولتمردان آن در فضای جهانی ترسیم کرد و قطعنامه شورای امنیت سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۵ برای مقابله با داعش امکانی مهم برای حضور نظامی در سوریه فراهم ساخت تا مسکو به ترمیم چهره خود به‌عنوان یک نیروی ضد تروریستی و ثبات بخش بپردازد و شرائط روانی و تبلیغاتی و روایت سازی غربی را تحت الشعاع عملیات سوریه قرار دهد و در عمل نیز این هدف کمابیش محقق شد و به تدریج وضعیت بحرانی اوکراین به فراموشی نسبی سپرده شد. اگر چه مهم‌ترین میدان سیاست منطقه‌ای روسیه در خاورمیانه، جنگ داخلی سوریه بود، اما تمام سیاست منطقه‌ای روسیه را نباید در حضور نظامی و حمایت از دولت در سوریه خلاصه کرد. در این سال‌ها، مسکو برقراری و گسترش روابط اقتصادی با کشورهای خاورمیانه را در اولویت قرار داد و به‌ویژه به انتقال تسلیحات به کشورهای منطقه روی آورد. دخالت نظامی روسیه در جنگ داخلی سوریه در سال ۲۰۱۵، این کشور را بر آن داشت تا وضعیت خود را به‌عنوان یک بازیگر مهم در منطقه تأیید کند. مهمتر از همه، این وضعیت، فرصتی را برای روسیه فراهم کرد تا سخت‌افزار نظامی خود را در یک محیط درگیری مسلحانه آزمایش کند و همچنین تاکتیک‌ها و روش‌های خود را برای استفاده از سلاح‌های خود توسعه دهد.

از نظر تجارت تسلیحات نیز این مساله مطرح بود که نمایش فناوری‌ها و توانایی‌های نظامی روسیه در طول جنگ داخلی سوریه ممکن است مورد توجه خریداران بالقوه خارجی قرار گرفته باشد و امکان ورود روسیه به بازارهای جدید را فراهم کند. در سال‌های ۲۰۰۹-۲۰۱۸، روسیه دومین تأمین‌کننده بزرگ تسلیحات به منطقه خاورمیانه بود. این کشور ۱۸ درصد از کل حجم واردات تسلیحات توسط کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا را به خود اختصاص داده و پس از ایالات متحده (۴۴ درصد) دومین صادرکننده اصلی تسلیحات بود. (Kui-mova, 2019) بر اساس آمارهای موجود، حدود ۶۰ درصد بازار تسلیحاتی روسیه در خاورمیانه است و در این رابطه، کشورهای مصر، الجزایر، ایران و ترکیه از شرکای اصلی نظامی روسیه هستند. تنها در سال ۲۰۱۷، روسیه حدود ۲۳ میلیارد دلار اسلحه به این منطقه فروخته است و این رقم در سال ۲۰۲۰ به بیش از ۲۴ میلیارد دلار رسیده است. (SIPRI, 2020) نمودار زیر مبادلات تسلیحاتی روسیه را در منطقه نشان می‌دهد: (نمودار ۱)

با توجه به بررسی انجام شده در سیاست خاورمیانه‌ای روسیه در دهه ۲۰۱۰ می‌توان به این نتیجه رسید که مسکو در دوره مورد بحث یک راهبرد ترکیبی سیاسی و امنیتی را با محوریت عمدتاً ژئوپلیتیک در خاورمیانه دنبال می‌کرد که به خاطر نوع تعامل با طرف‌های مختلف بحران اصلی در منطقه و دستیابی به موفقیت در حفظ حکومت سوریه، جایگاه این کشور را در معادلات جهانی افزایش داد و لذا به دنبال آن در بحران‌های مختلفی از شمال آفریقا تا امریکای لاتین مداخله نمود و برای این امر نیز یک نیروی نظامی خاص به‌عنوان بخش خصوصی امنیتی با عنوان نیروهای واگنر سازماندهی کرد. اما با آغاز جنگ در اوکراین از سال ۲۰۲۲ این وضعیت دگرگون شد و به تدریج دوره جدیدی برای کرملین آغاز شد که هنوز برخی از وجوه اصلی آن چندان نمایان نشده اما در خاورمیانه می‌توان وضعیت این سیاست جدید را به روشنی ترسیم نمود.

نمودار (۱): روند صدور تسلیحات روسی به خاورمیانه

منبع: SIPRI Arms Transfers Database, 2019

چالش های جدید برای تداوم بازی ژئوپلیتیک

دولت روسیه در سال های ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۲، سرمست از موفقیت های خود در خاورمیانه و به ویژه با ملاحظه مشکلات امریکا در عراق و وضعیت بحرانی خروج ارتش امریکا از افغانستان، خود را در جایگاهی برتر و تعیین کننده در برابر غرب می دید. از سال های پایانی دهه ۱۹۸۰ شوروی موقعیتی ناپایدار در عرصه داخلی و بین المللی داشت و با فروپاشی آن امپراتوری، روسیه جدید در دهه ۱۹۹۰ تحت فشار و تحقیر از سوی رقبای غربی قرار گرفته بود. پوتین از سال ۲۰۰۰ تلاش کرد تا از موضعی مستقل و در تعامل با کشورهای غرب برخی مسائل و مشکلات ناشی از آن دوران را حل و فصل کند. از نگاه کرملین، نباید غربی ها اصلاحات گورباچف و عقب نشینی داوطلبانه شوروی از شرق اروپا و انحلال پیمان ورشو را به عنوان شکست رقیب می پنداشتند و به دنبال آن روز به روز از طریق نهادهای غربی و مداخلات نرم و سخت، عرصه را بر روسیه تنگ می کردند. این موضوع به ویژه در دوره ریاست جمهوری مدویدف از سال ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۱ از طریق تعاملات نزدیک تر و در چارچوب طرح «از سرگیری» دنبال شد. اما به دلایل مختلف این تعاملات به یک نتیجه مثبت نرسید و از سال ۲۰۱۲ با بازگشت پوتین به ریاست جمهوری، روابط روسیه و غرب باز هم تنش زا و در بحران اوکراین از اواخر سال ۲۰۱۳ تشدید شد. پس از تصرف کریمه و مداخله در شرق اوکراین، کشورهای غربی روسیه را تحریم کردند. طرح صلح مینسک نیز نتوانست به مشکلات و تنش ها پایان دهد و از این رو، زمینه برای جنگ فراهم شد. رویداد مهمی که در طی سال های ۲۰۱۴ تا ۲۰۲۱ روی داده بود تمرکز تدریجی روسیه از منطقه «خارج نزدیک» بر محیط هر چه نزدیک تر خود با نام «جهان روسی»^۱ بود. در واقع، طرح

1. Russkii Mir (Russian World)

«اوراسیای بزرگتر»^۱ در سال ۲۰۱۶ در این چارچوب تعریف شد که روسیه در منطقه خارج نزدیک به همکاری بیشتر با کشورهای پیرامونی اوراسیا چون چین، هند، ایران و ترکیه و حتی اتحادیه اروپا بپردازد. یکی از منابع مهم برای درک سیاست خارجی روسیه اسناد راهبردی این کشور است. در روسیه حدود ۱۴۰ سند ملی نوشته می‌شود و یک مرکز مهم برای هماهنگی و تطابق این اسناد و نظارت بر روند تدوین آنها وجود دارد. در عالی‌ترین سطوح اسناد ملی این کشور سندهای راهبردی با نام راهبرد امنیت ملی، سیاست خارجی و دکترین نظامی مطرح هستند. در سال ۲۰۲۱ در سند جدید راهبرد امنیت ملی، بر حفظ روس زبانه‌ها در کشورهای دیگر و نیز پیوند با اوکراین در برابر نفوذ غرب و نهادهای آن تأکید شد. از سال ۲۰۲۱ ارتش روسیه شروع به تمرینات نظامی در پشت مرزهای اوکراین نمود و سیاست اعلامی فشار بر دولت اوکراین را با استقرار یکصد هزار نفر نظامی آغاز کرد. پوتین در تابستان ۲۰۲۱ در مقاله‌ای ادعاهای خود را نسبت به اوکراین مورد تأکید قرار داد و نوشت: «ما هرگز اجازه نخواهیم داد که سرزمین‌های تاریخی ما و مردمان نزدیک به ما که در آنجا زندگی می‌کنند علیه روسیه استفاده شود و به کسانی که دست به چنین تلاشی می‌زنند، می‌گوییم که اینگونه کشور خود را ویران خواهند کرد. روسیه آماده‌گفت و گو در مورد پیچیده‌ترین مسائل است. اما برای ما مهم است درک کنیم که شریک ما از منافع ملی خود دفاع می‌کند و ابزاری در دست دیگران برای مبارزه با ما نیست. من مطمئن هستم که حاکمیت واقعی اوکراین تنها در مشارکت با روسیه امکان پذیر است و من یک چیز را می‌گویم که روسیه هرگز «ضد اوکراین» نبوده و نخواهد بود. اما اینکه اوکراین چگونه خواهد بود به شهروندانش بستگی دارد که تصمیم بگیرند» (Putin, 2021). این مقاله طولانی با مروری تاریخی بر جدایی اوکراین از روسیه و تأکید بر پیوستگی آنها، بازتاب زیادی در روسیه، اوکراین و جهان داشت و به نوعی به‌عنوان‌رهنامه سیاسی و امنیتی روسیه برای آینده پنداشته شد. در گام بعدی، پوتین نامه‌ای به مقامات ناتو و امریکا نوشت و در آن بر خواست‌هایی چون بی‌طرفی اوکراین، بازگشت ناتو به مرزهای قبل از ۱۹۹۷، بازتعریف ترتیبات امنیتی اروپایی و جهانی با مشارکت روسیه تأکید کرد. جن ساکی، سخنگوی کاخ سفید در واکنش به نامه روسیه گفت: «ما اصول کلیدی را که امنیت اروپا بر اساس آن بنا شده است، از جمله اینکه همه کشورهای حق دارند درباره آینده و سیاست خارجی خود دور از مداخله خارجی تصمیم بگیرند، به خطر نخواهیم افکنند.» دیپلمات‌های ناتو نیز به رویترز گفتند که روسیه نمی‌تواند در مورد گسترش بیشتر پیمان حق و تو داشته باشد و ناتو این حق را دارد تا درباره وضعیت نظامی خود تصمیم بگیرد. (Tétrault-Farber & Tom Balmforth, 2021) در چنین شرایطی بود که سرانجام در ۲۴ فوریه ۲۰۲۲ ارتش روسیه به سرزمین اوکراین حمله کرد و جنگی بزرگ در مرزهای روسیه و اروپا آغاز شد و با وجود پیروزی‌های نخستین، اما در یک جنگ فرسایشی و پر هزینه گرفتار شد. کشورهای غربی نیز به تحریم‌های گسترده روسیه پرداختند و این موضوع جهت‌گیری اقتصادی آینده روسیه را در قبال کشورهای جهان تغییر داد. تا سال ۲۰۲۲ روابط اقتصادی روسیه و غرب حدود ۴۰۰ میلیارد دلار بود و در طی سه سال این رقم به کمتر از ۱۰۰ میلیارد دلار کاهش یافته است.

اما واکنش کشورهای منطقه خاورمیانه بسیار اهمیت داشت. شرکای سنتی آمریکا در خاورمیانه به ایالات متحده و دیگر دولت‌های غربی در ارائه کمک به اوکراین یا حتی اعمال تحریم‌های اقتصادی علیه روسیه نپیوستند. به نظر می‌رسد دلایل متعددی برای این امر وجود داشته باشد و هر دولت خاورمیانه مجموعه ای از محاسبات و نگرانی‌های خود را در رابطه با جنگ روسیه و اوکراین دارد. سیاست خاورمیانه‌ای پوتین از ۲۰۱۲، حمایت هم‌زمان از طرف‌های مختلف بوده است، بنابراین به همه طرف‌ها انگیزه می‌دهد تا از ترس عواقب عدم همکاری احتمالی با این کشور همکاری کنند. اسرائیل، عربستان سعودی و امارات به‌ویژه نگران این هستند که پیوستن آنها به ایالات متحده در کمک به اوکراین ویا تحریم روسیه ممکن است به قرار گرفتن در کنار ایران علیه آنها منجر شود. بیشتر کشورهای منطقه نیز از بازگشت به «نظم جهانی تک قطبی» تحت سلطه آمریکا بیم دارند. (Katz, 2024) در حقیقت، بسیاری از کشورهای منطقه از نقش آفرینی قدرت‌های بزرگی چون چین و روسیه به‌عنوان یک فرصت جدید برای تعدیل فشارهای آمریکا و نیز قدرت‌های منطقه‌ای بهره گرفته‌اند. در یک مورد مهم، عربستان و ایران با پادرمیانی چین به توافقی مهم برای کاهش تنش‌ها و آغاز روابط پس از یک دهه رسیدند.

طبعاً روسیه نیز در مقابله با تحریم‌های اقتصادی غرب تلاش کرده است تا به گسترش روابط با کشورهای جنوب جهانی و به‌ویژه کشورهای شرقی بپردازد. عدم پیوستن اتحادیه عرب به تحریم‌های اقتصادی غرب علیه روسیه به‌عنوان یک موضوع مهم برای روسیه در سال‌های اخیر در آمده و روابط اقتصادی روسیه و کشورهای خاورمیانه بیش از گذشته افزایش یافته است. از این رو، روابط اقتصادی با کشورهای منطقه به تقویت اهمیت اقتصادی خاورمیانه منجر شده و تجارت روسیه با کشورهای خاورمیانه به حدود ۱۰۰ میلیارد دلار در سه سال اخیر رسیده است. این موضوع در کنار همسویی دو طرف در اپک پلاس نشان دهنده اهمیت منطقه به‌ویژه کشورهای حوزه خلیج فارس برای روسیه است. از این رو، به تعبیر ایرماک: «کشورهای خاورمیانه و حتی متحدان برجسته ایالات متحده و اروپایی موضع بی‌طرفی استراتژیک را انتخاب کردند، ایران، ترکیه و کشورهای عربی از اعمال تحریم‌ها خودداری کردند». (Irmak, 2024) لذا شرایط در خاورمیانه در دوره فشارهای گسترده غرب برای روسیه مساعد بود و به‌عنوان یک فرصت مهم از این وضعیت جدید استقبال کرد.

اما این همه ماجرا نیست و باید به این واقعیت مهم هم اشاره کرد که ایران، مصر و امارات از ژانویه ۲۰۲۴ در حال حاضر اعضای بریکس شده‌اند و عربستان، بحرین، قطر، امارات، کویت و ترکیه شرکای گفتگوی سازمان همکاری شانگهای هستند. لذا بیش از ۸۰ درصد از صادرات نفت خام روسیه را در ژوئن ۲۰۲۴ نفتکش‌های یونانی تحت مالکیت امارات متحده عربی منتقل کرده‌اند. سیاست تعادلی ترکیه نیز از همان آغاز ماجرا تهاجم روسیه به اوکراین را محکوم کرد اما از اعمال تحریم‌ها خودداری کرد. آنکارا پهنادهای بیرق دار را به اوکراین فرستاد اما هم‌زمان نفت و گاز روسیه را ارزان‌تر خرید. اردوغان با پوتین به‌عنوان بخشی از قرارداد غلات مذاکره کرد، اما طبق ماده ۱۹ کنوانسیون مونترو، تنگه‌های ترکیه را به روی کشتی‌های جنگی روسیه بست. (Irmak, 2024) مسکو در سیاست‌های خود در منطقه خلیج فارس و جهان عرب، به دنبال رویکرد تجارت عادی و در تلاش برای به حداکثر رساندن فرصت‌های سرمایه‌گذاری، ترویج

تجارت، به حداقل رساندن تأثیر منفی تحریم‌های غرب و تثبیت قیمت‌های جهانی هیدروکربن خواهد بود. (Kortunov, 2024) بنابر این، در میان کشورهای منطقه انگیزه‌های متعددی برای حفظ و گسترش روابط با روسیه وجود دارد و همین موجب طیف متنوعی از روابط با روسیه شده است.

در چارچوب سیاست خاورمیانه‌ای روسیه، بین سال‌های ۲۰۱۷-۲۰۲۲، گردش مالی تجاری با امارات تقریباً شش برابر شده بود، اما از سال ۲۰۲۲ روندی صعودی یافت و حدود ۶۸ درصد افزایش یافت و به ۹ میلیارد دلار رسید و به دوازدهمین شریک تجاری مهم روسیه تبدیل و رتبه اول خاورمیانه را کسب کرد. نکته جالب آنجاست که اگرچه امارات متحده عربی یک تولیدکننده بزرگ نفت است، اما در سال ۲۰۲۲ حدود ۳/۲ میلیون بشکه نفت روسیه را برای صادرات مجدد به کشورهای دیگر وارد کرد. (Avdaliani, 2023) این روند مسیری افزایشی یافته و مجموع روابط تجاری دو کشور در سال ۲۰۲۴ به ۱۰ میلیارد دلار رسیده است. در سال ۲۰۲۱ روابط اقتصادی روسیه و عربستان بیش از ۲/۲ میلیارد دلار آمریکا بوده و تا سال ۲۰۲۳ افزایش یافته است. جمهوری‌های مسلمان روسیه قفقاز شمالی، تاتارستان و باشقیرستان به طور فعال با شرکت‌های سعودی همکاری می‌کنند، آنها را برای سرمایه‌گذاری‌های بالقوه دعوت می‌کنند و به دنبال فرصت‌های صادراتی در بخش‌های غذایی و فناوری پادشاهی هستند. عربستان سعودی همراه با امارات چشم به راه اجرای راهگذر حمل و نقل بین‌المللی شمال-جنوب هستند (Avdaliani, 2023)؛ موضوعی که در ایران نیز در اولویت قرار گرفته و حتی با حجمی اندک از سال ۲۰۲۲ عملیاتی شده است.

از این رو می‌بینیم که سیاست کشورهای منطقه خاورمیانه در قبال بحران اوکراین طیفی از فعالیت‌ها را نشان می‌دهد که در تاریخ سیاست بین‌الملل کم‌نظیر است. در این رابطه باید به میانجیگری عربستان در ابتکارات صلح در دو مرحله اشاره کرد که هنوز هم ادامه دارد. ترکیه نیز هم‌زمان با حضور در جبهه سیاسی مقابل روسیه اما به تحریم‌های اقتصادی غرب نپیوسته است و یک سیاست میانجی‌گرانه را برای آزادی اسرای جنگی و انتقال غلات از بنادر اوکراین دنبال کرده است. روسیه نیز کشورهای منطقه را به استقلال عمل بیشتر در یک نظام کثرت‌گرای بین‌المللی تشویق کرده است. اهمیت جهان اسلام برای روسیه موضوعی است که از دهه ۲۰۱۰ بیشتر شده و روسیه حتی به عضویت ناظر سازمان همکاری اسلامی نیز درآمده است. یک مساله مهم نیز افزایش نقش کشورهای مسلمان در سیاست بین‌المللی جدید است. این موضوع درسند تدبیر سیاست خارجی سال ۲۰۲۳ ذیل عنوان «جهان اسلام» مطرح شده است که «کشورهای تمدن اسلامی که چشم‌انداز مثبتی به‌عنوان یک مرکز مستقل در یک جهان چندمرکزی دارند، شرکای قابل اعتمادی در تامین امنیت، ثبات و حل مشکلات اقتصادی در سطح جهانی و منطقه‌ای هستند و روسیه به دنبال تقویت همکاری همه‌جانبه، سودمند و متقابل با آنها است». این موضوع نشان می‌دهد که نظام بین‌المللی پس از سه دهه یکجانبه‌گرایی امریکا، به یک نظام چندقطبی تر و چندجانبه‌گراتر تبدیل شده است.

بر خلاف روابط با حوزه عربی، اما در این دوره روابط کرملین با اسرائیل تیره شده است. این موضوع در جنگ اوکراین به تدریج آغاز و در بحران غزه تشدید شده است. روسیه در مقابل تلاش برای حفظ منافع اسرائیل در بحران سوریه که گاه مورد اعتراض ایران نیز بود، انتظار بیشتری از مقامات اسرائیل در مورد جنگ اوکراین

داشت. مسکو با محکوم کردن عملیات حماس، واکنش خشن اسرائیل را نیز محکوم نمود. سفیر اسرائیل در سازمان ملل متحد روسیه را به خاطر استفاده از حمله حماس «برای منحرف کردن توجه جهان از حمله به اوکراین» مورد انتقاد قرار داد و روسیه را «آخرین کشوری» خواند که می تواند به اسرائیل درباره اخلاقیات سخنرانی کند. (Hedlund, 2024) در حقیقت، در بحران غزه توجه روسیه عموماً به افکار عمومی مسلمانان و جهان بیش از گذشته بوده است. احساسات ضد غربی و ضد آمریکایی که در پی جنگ غزه تشدید شده است، وجهه روسیه را در کشورهای عربی بیشتر تقویت و مسکو را به عنوان یک جایگزین نمادین برای واشنگتن قرار داده است. همه این موارد نشان دهنده کاهش اولویت بازی امنیتی فرامنطقه‌ای از زمان جنگ اوکراین است و روسیه در حقیقت توان ورود امنیتی به بحران های فراتر از قلمرو اوراسیایی را از دست داده است و تعطیلی تدریجی نیروهای نظامی واگنر نیز از همین موضوع سرچشمه می گیرد. لذا جنگ در اوکراین سرآغاز بازتعریف سیاست خاورمیانه‌ای کرملین بود. اما آنچه که این وضعیت را با تغییرات بیشتری روبرو کرد سقوط دولت بشار اسد در سوریه بود که در ادامه به آن می پردازیم.

چرخش راهبردی به بازی ژئواکونومیک

در ادامه مباحث پیشین دریافتیم که خاورمیانه امروز نسبت به دو سال پیش در وضعیتی یکسر دگرگون قرار گرفته و در سال های اخیر تحت تأثیر سه رویداد مهم قرار گرفته است. عملیات طوفان الاقصی و جنگ غزه، سقوط دولت اسد و بازگشت ترامپ به ریاست جمهوری امریکا از جمله عوامل مهم برای دگرگونی خاورمیانه بوده و برای همه بازیگران دولتی و غیر دولتی و در سطوح منطقه‌ای و جهانی پیامدهایی راهبردی داشته است. اما آنگونه که در این مقاله به دنبال بررسی آن هستیم، روسیه نیز متأثر از جنگ اوکراین و شرایط منطقه‌ای جدید درگیر چرخشی راهبردی از نقش ژئوپلیتیک به نقشی ژئواکونومیک شده که اگر چه از زمان جنگ اوکراین آغاز شده اما با سقوط رژیم بعث اسد به عینیت رسیده است.

بسیاری از تحلیل گران مسائل خاورمیانه در زمان آغاز بحران غزه بر این باور بودند که روسیه از تشدید تنش ها در خاورمیانه استقبال می کند؛ چرا که توجه امریکا، غرب و جهان را از اوکراین دور می کند. در فرازهای پیشین اشاره شد که سفیر اسرائیل در سازمان ملل متحد روسیه را به خاطر استفاده از حمله حماس برای منحرف کردن توجه جهان از حمله به اوکراین مورد انتقاد قرار داده است. (Hedlund, 2024) اما در عین حال، برخی تحلیل ها حکایت از آن دارد که روسیه از یک جنگ گسترده در منطقه نگران خواهد شد؛ چرا که این جنگ ممکن است شرایط را به گونه ای تغییر دهد که همه بقایای نفوذ روسیه را در منطقه بر باد دهد. با وجود همه اینها، سقوط دمشق در برابر احراالاشام آن چیزی نبود که مسکو آرزوی آن را داشته باشد. به هر حال، نیازی با تأکید نیست که این تحولات بر سیاست خاورمیانه‌ای روسیه بیش از جنگ اوکراین تأثیر داشته اند و در میان آنها نیز سقوط اسد برای روسیه امری بنیادین تر بوده و پیامدهای آن به دگرگونی راهبرد منطقه‌ای روسیه منجر شده است که در اینجا به برخی از ابعاد آن می پردازیم.

آنگونه که در فرازهای پیشین نیز اشاره شد، روسیه در جنگ غزه تلاش کرد تا سیاستی بینابین دنبال کند و با محکومیت اقدام حماس علیه اسرائیل، از اقدامات تل آویو در کشتار مردم غزه نیز ابراز انزجار نماید تا

این وضعیت جدید تأثیری منفی بر روابط منطقه‌ای این کشور با دولت‌های مسلمان منطقه نگذارد. مسکو در طول سال‌های گذشته نشان داده است که توانایی تعادلی پیچیده در روابط خود را دارد. مثلاً در گذشته حفظ روابط با اسرائیل و در عین حال تعمیق همکاری با تهران و گروه‌های نیابتی آن - بازیگرانی که اساساً با منافع اسرائیل دشمن هستند - را نشان داده است. یا حمایت از حوثی‌های یمن که مستقیماً اسرائیل را با موشک‌ها و پهپادها هدف قرار داده‌اند و در عین حال خطوط کشتیرانی بین‌المللی را مختل کرده‌اند، نمونه‌ای از این تناقض است. (Svetlova, 2025) اما طبعاً با روی کار آمدن ترامپ شرایط برای روسیه نیز تغییر می‌یابد. حمایت ایالات متحده از اسرائیلی‌ها حتی قوی‌تر از قبل شده و در قبال ایران نیز سخت‌تر می‌شود. ترامپ همچنین تلاش خواهد کرد تا جنگ افزارهای بیشتری را به کشورهای خلیج فارس بفرشد، مکانیسم تنظیم قیمت جهانی نفت اوپک پلاس را تضعیف کند و نسخه خاورمیانه‌ای پیمان ناتو را برای مقابله با چالش‌های امنیتی جمهوری اسلامی ایران و متحدانش پیش ببرد. (Kortunov, 2024) اگر چه، این لزوماً به معنای حضور نظامی گسترده‌تر آمریکا در منطقه نخواهد بود و ای بسا که آمریکا حتی نیروهای موجود را از سوریه و عراق به آرامی خارج کند. اما نکته اصلی برای ما در اینجا عمدتاً پیامدهای این سیاست‌ها برای مسکو است.

روابط روسیه و اسرائیل در دوره پس از سقوط اسد و روی کار آمدن ترامپ پیچیده‌تر می‌شود. حمایت بی‌قید و شرط امریکای دوره ترامپ ممکن است انگیزه‌های اسرائیل را برای حفظ روابط قوی با مسکو کاهش دهد. اگرچه بسیاری در اسرائیل خواستار ارزیابی دوباره روابط دوجانبه می‌شوند و مسکو را به حمایت صریح از حماس متهم می‌کنند، اما این احتمال وجود دارد که دو طرف تلاش کنند تا از وخامت بیشتر روابط خود جلوگیری کنند و آسیب‌های احتمالی دوجانبه را محدود کنند. (Kortunov, 2024) برخی تحلیل‌ها حاکی از آن است که اسرائیل نه تنها تعامل خود را با روسیه حفظ می‌کند، بلکه به طور بالقوه آن را تقویت می‌کند. گزارش‌هایی مبنی بر اینکه مقامات اسرائیلی با واشنگتن برای حفظ پایگاه‌های نظامی روسیه در سوریه، ظاهراً برای مقابله با نفوذ ترکیه لابی کرده‌اند، نشان می‌دهد که اسرائیل برای ادامه حضور منطقه‌ای روسیه ارزش قائل است. اعزام رومن گافمن، وزیر نظامی نتانیا‌هو، به مسکو برای گفت‌وگو درباره این موضوع، نشان‌دهنده جدیت اسرائیل در برخورد با این رابطه است. این موضع اسرائیل با تغییر موضع واشنگتن در قبال روسیه تحت رهبری ترامپ هماهنگ است. به نظر می‌رسد هر دو کشور در حال محاسبه این موضوع هستند که تعامل با مسکو می‌تواند مزایای استراتژیک، از جمله تلاش برای ایجاد شکاف بین روسیه و ایران به دنبال داشته باشد. از آنجا که عربستان سعودی، امارات متحده عربی و دیگر کشورهای عرب منطقه روابط چندجانبه‌ای را با مسکو در حوزه انرژی، دفاع و دیپلماسی دنبال می‌کنند، اسرائیل در صورت اتخاذ موضع تقابلی جویانه‌تری نسبت به روسیه ممکن است در معرض خطر انزوای دیپلماتیک قرار گیرد. (Svetlova, 2025)

اما در مورد ایران شرایط متفاوت‌تر خواهد بود. در سال ۲۰۲۴ یک نویسنده روسی پیش‌بینی جالبی از این موضوع انجام داده بود. از نگاه او، شاید مساله مهم رویارویی گسترده ایران و اسرائیل است و یک جنگ تمام عیار بین ایران و اسرائیل بدون شک مورد استقبال روسیه قرار نخواهد گرفت. حملات به زیرساخت‌های

ایران می‌تواند مجموعه کاملی از سرمایه‌گذاری‌های مشترک روسیه و ایران را همانند پروژه‌های گازی، راه‌گذر حمل‌ونقل بین‌المللی شمال-جنوب و همکاری‌های اقتصادی را مختل کند. مسکو خوشحال نخواهد شد که ببیند اسرائیل و ایالات متحده یکی از معدود شرکای بین‌المللی قابل اعتماد خود را دچار مشکل کنند. اگر چه، روابط اقتصادی دو کشور به گونه‌ای نیست که قابل جبران نباشد و افزایش درآمدهای نفتی به خاطر بحران در منطقه ممکن است منافع زیادی برای روسیه داشته باشد. (Smagin, 2024)

اما این موضوع با توجه به توافق جامع راهبردی ایران و روسیه در ژانویه ۲۰۲۵ شرایط را پیچیده تر می‌سازد. در این سند بر همکاری دو کشور در مقابله با مداخلات طرف‌های ثالث تأکید شده است در ماده سوم آمده است که: «در صورتی که هر یک از طرف‌های متعاقد در معرض تجاوز قرار گیرد، طرف متعاقد دیگر هیچ کمک نظامی یا کمک دیگر را به متجاوز، که به تداوم تجاوز کمک کند، ارائه نخواهد کرد و به حصول اطمینان از اینکه اختلافات بوجود آمده بر اساس منشور ملل متحد و همچنین سایر قواعد قابل اعمال حقوق بین‌الملل حل و فصل گردد، کمک خواهد نمود». این بندهای موافقتنامه تعهداتی را برای هر یک از دو دولت در شرایط تهدید از سوی یک کشور ثالث ایجاد می‌کند. اگر چه اشاره به «تهدید مشترک» در ماده چهارم و بند مربوط به همکاری‌های اطلاعاتی و امنیتی صرفاً مواردی را در بر می‌گیرد که هر دو طرف اجماعی در مورد تهدید داشته باشند. در بند یکم ماده چهارم اشاره شده که به منظور تقویت امنیت ملی و مقابله با تهدیدات مشترک، نهادهای اطلاعاتی و امنیتی طرف‌های متعاقد به تبادل اطلاعات و تجربیات و ارتقای سطح همکاری‌های خود خواهند پرداخت. در بند چهارم ماده پنجم نیز همین موضوع وجود دارد و آمده است که «طرف‌های متعاقد در زمینه مقابله با تهدیدات نظامی و امنیتی مشترک دارای ماهیت دوجانبه و منطقه‌ای به رایزنی و همکاری خواهند پرداخت».

اینکه ایران و روسیه درکی متفاوت از اسرائیل به‌عنوان تهدید دارند و لذا تهدید مشترک تلقی نمی‌شود طبیعتاً امکان همکاری را منتفی می‌کند. در مورد نگاه تهران و مسکو به امریکا نیز همین مشکل هست و عامل روابط سیاسی در اینجا اهمیت دارد. در سند راهبرد امنیت ملی روسیه، ایالات متحده تهدید امنیتی روسیه پنداشته شده، اما شرایط سیاسی روابط دو کشور در پرتو نگاه ترامپ به جنگ اوکراین درک متفاوتی در روسیه ایجاد کرده است. از این رو، همکاری روسیه با ایران در جنگ اسرائیل و امریکا علیه کشورمان در سال ۱۴۰۴، به طور روشنی مشمول این بندهای توافق راهبردی نمی‌شود. مورد عدم کمک به متجاوز اما تصریح دارد و طبیعتاً تعهد مشخصی برای دو دولت ایجاد می‌کند. در عمل هم هیچ گزارشی دال بر نقض این بند وجود نداشته است. اما در مورد کمک به حل و فصل اختلافات، منظور اتخاذ دیپلماسی میانجی‌گرانه است که دولت روسیه در این رابطه نقش مبهمی را بازی کرد. ابتدا سخنگوی دولت روسیه از میانجی‌گری دولتش گفت اما پس از تماس پوتین با ترامپ و استنکاف او از موضوع، دولت روسیه نیز در عمل فعالیتی در این زمینه نداشت و تنها به برخی اظهارات جسته و گریخته و نیز بیان اینکه با دو طرف در حال رایزنی هستیم، بسنده نمود. دولت روسیه در اظهارات مقامات دیپلماتیک و بیانیه‌های مختلف هشدارهایی به اسرائیل و امریکا در مورد استفاده از زور علیه ایران داد.

اگرچه با عملگرایی بنیادینی که در سیاست روسیه در دهه‌های اخیر مشاهده کرده‌ایم، به‌ویژه با چرخشی

که در سیاست منطقه‌ای آن مطرح شده است، بعید است که خود را در حد اقدام نظامی درگیر مسائل دیگر کشورها نماید. در اکتبر سال ۲۰۲۴، زمانی که ارتش جمهوری آذربایجان قره باغ را با اکثریت جمعیت ارمنی تصرف کرد، روسیه با وجود تعهداتش بر اساس توافق آتش بس ۲۰۲۰ نتوانست ممانعتی به عمل آورد. این نشان می‌دهد که روسیه در حال حاضر فاقد ظرفیت عمل به‌عنوان یک نیروی تثبیت‌کننده در حوزه پس از شوروی است، تا چه رسد به مناطقی دور تر چون خاورمیانه. (Grise, 2024) روسیه در جریان جنگ دوازده روزه اسرائیل و آمریکا با ایران بیانیه‌هایی صادر کرد که تجاوز را محکوم می‌کرد و بر حق دفاع ایران از خود تأکید می‌کرد. همچنین در جریان دو نشست شورای امنیت سازمان ملل متحد از مواضع ایران دفاع نمود؛ اگر چه در عمل حمایت خاصی صورت نگرفت. (Shouri, 2024)

بیانیه‌های وزارت خارجه روسیه در تاریخ‌های ۱۳ و ۱۷ ژوئن ۲۰۲۵، مواضع ثابت و اصولی این کشور در محکوم کردن حملات نظامی اسرائیل علیه ایران و تأکید بر ضرورت خودداری، رعایت قانون و حل و فصل دیپلماتیک را به‌نمایش گذاشته است. در تاریخ ۱۳ ژوئن، وزارت خارجه به‌صراحت اقدامات اسرائیل را «نقض آشکار منشور سازمان ملل و هنجارهای بین‌المللی» توصیف کرد. در بحران اخیر میان ایران و اسرائیل، موضع روسیه نه بر اساس حمایت بی‌قید و شرط از تهران، بلکه با محاسبه دقیق منافع ملی این کشور تعیین شده است. مسکو در حالی که از یک سو از حقوق ایران در چارچوب حقوق بین‌الملل دفاع می‌کند، از سوی دیگر روابط خود با تل‌آویو و قدرت‌های غربی را نیز حفظ کرده است. این رویکرد انعطاف‌پذیر نشان می‌دهد که کرملین بیشتر به دنبال نقش‌آفرینی به‌عنوان یک بازیگر تأثیرگذار در معادلات منطقه است تا یک متحد تمام‌عیار. (Khavarinejad, 2024)

طبعاً بی‌ثباتی منطقه‌ای گسترده‌تر، ممکن است قیمت‌های جهانی نفت را بالا ببرد، اما این بی‌ثباتی پیامدهای سیاسی و اقتصادی غیرقابل پیش‌بینی نیز خواهد داشت و به احتمال زیاد، برای منافع بلندمدت روسیه مضر است. از سوی دیگر، پوتین نمی‌خواهد زیاد درگیر مناقشات اعراب و ایران شود، زیرا چنین دخالتی به ناچار آزادی عمل مسکو در منطقه را محدود می‌کند. در سال گذشته صدور یک بیانیه مشترک از سوی روسیه و کشورهای حاشیه خلیج فارس نگرانی‌هایی را در ایران به دنبال داشت. در این بیانیه آمده است: «وزیران خارجه از تمامی تلاش‌های مسالمت‌آمیز، از جمله ابتکارات امارات متحده عربی و کوشش‌های این کشور در دستیابی به راه‌حلی صلح‌آمیز در مورد موضوع جزایر سه‌گانه تنب‌بزرگ، تنب کوچک و ابوموسی از طریق مذاکرات دوجانبه با دیوان بین‌المللی دادگستری تأکید می‌کنند.» به نظر می‌رسد که تأیید روسیه در این بیانیه بیشتر به خاطر نیاز به روابط اقتصادی با کشورهای شورای همکاری خلیج فارس است.

اما در مورد سقوط آخرین متحد بازمانده از دوران شوروی که در دوره پسا شوروی نیز به بازسازی روابط با مسکو پرداخته بود، ابعاد تأثیر گذاری آن بر سیاست خاورمیانه‌ای بسیار بیش از جنگ اوکراین و یا بحران غزه بوده است و هم زمانی آن نیز با روی کار آمدن ترامپ بر شدت و تأثیر گذاری آن تأثیر بیشتری گذاشته است. حتی برخلاف ادعای ولادیمیر پوتین مبنی بر اینکه سقوط دمشق «شکست برای روسیه» نبود، چون به اهداف ضد تروریستی خود در سوریه دست یافته است، فروپاشی رژیم اسد قطعاً ضربه ای جدی به

وضعیت نظامی و سیاسی این کشور نه تنها در خاورمیانه بلکه بسیار فراتر از آن است. قابل درک است که کرملین، با عادت خود به انکار هرگونه رویداد منفی، تلاش می‌کند تا بالاتکلیفی فعلی پیرامون پایگاه هوایی حمیمیم در لاذقیه و پایگاه دریایی در طرطوس را کاهش دهد و وانمود می‌کند که در بحبوحه درخواست‌های متعدد برای ماندن، همچنان در حال بررسی این است که با پایگاه‌های نظامی خود در سوریه چه کند. به هر حال، روسیه خود را در موقعیتی می‌بیند که دیگر نمی‌تواند از سوریه به‌عنوان ابزار چانه‌زنی در مذاکرات آتی با ترامپ استفاده کند و توانایی‌های اندک اقتصادی و نظامی این کشور نیز دور شدن از روندهای اصلی را در عرصه خاورمیانه تقویت می‌کند. (Nikiforov, 2025) از این رو، روسیه پس از سقوط سوریه در شرق مدیترانه با چالش‌هایی اساسی روبرو شده که در نخستین آثار آن، ترکیه را در محیط منطقه‌ای مشترک و متعارض در موقعیت فرادست تری قرار داده است و ممکن است این اثر گذاری به محیط منطقه‌ای نزدیکتر روسیه در قفقاز و آسیای مرکزی نیز کشانده شود. اگرچه، این موضوع ممکن است برای ایران نیز مشکلاتی جدید در حوزه همسایگی اش در قفقاز ایجاد کند.

روابط ایران و روسیه نیز از این دگرگونی جدید در راهبرد روسیه متأثر خواهد شد و با وجود توافق همکاری جامع راهبردی در ژانویه ۲۰۲۵، اما ممکن است که ایران در تنهایی راهبردی منطقه‌ای بیشتری قرار گیرد. نباید فراموش کرد که یک واقعیت مهم در این رابطه آن است که پس از جنگ اوکراین به خاطر تغییر اولویت‌های امنیتی، دولت روسیه در سه سال گذشته تقریباً تحرک خاصی در سوریه نداشت و ایران نیز بیش از گذشته در برابر حملات اسرائیل تنها مانده بود. در گذشته روسیه تلاش می‌کرد که از تشدید ضربات اسرائیل به مراکز ایرانی در سوریه جلوگیری نماید. حتی در آستانه تحرکات جدید احرارالشمام نیز مسکو حاضر نشد به درخواست ایران برای انتقال نیرو به سوریه پاسخ دهد. در حقیقت، کرملین بیشتر مراقب است که شرایط جدید تهدیداتی جدید برای امنیت و منافع آن ایجاد نکند و خود را از تیر رس اقدامات تروریستی احتمالی که قبلاً بارها تجربه کرده دور نگه دارد (Ferris, 2025) و لذا توجهی به شرکای خود در منطقه نخواهد داشت. پیش از این نیز در مورد ارمنستان شاهد چنین فراموشی‌ای بوده ایم. این راهبرد انفعالی نشان دهنده دگرگونی اوضاع روسیه در پرتو جنگ سه ساله در اوکراین است که چشم اندازی امیدوار کننده برای آن مگر از طریق سیاست‌های جدید ترامپ قابل تصور نیست و اگر به چنین هدفی هم برسد طبعاً ناگزیر به پذیرش الزامات برخاسته از همکاری با امریکای دوره ترامپ خواهد شد.

نباید از این واقعیت در سیاست بین‌المللی مغفول ماند که دولت‌ها بدون یک بنیان اقتصادی و فناوری گسترده و پایدار، امکان بازیگری مؤثر و ژرف در مسائل راهبردی روابط بین‌الملل وجود نخواهد داشت. اگر چه، سیاست‌های روسیه از ۲۰۱۲ واقعیت‌های ژئوپلیتیک را به گونه مهمی در منطقه شکل داده بود، اما اینک به نظر می‌رسد که حضور سیاسی و اقتصادی این کشور در مقایسه با ایالات متحده در حاشیه باقی مانده است. علاوه بر این، روسیه متحمل شکست‌های قابل توجهی در منطقه شده است، زیرا همکاران آن در منطقه تحت فشار بیشتری قرار گرفته و امکان اثر گذاری آن بر تحولات منطقه محدود شده است. سایر دولت‌ها نیز بیشتر با روسیه همکاری اقتصادی دارند و این موضوع نمی‌تواند امور راهبردی منطقه را متأثر سازد. در حقیقت، سقوط اسد در دسامبر ۲۰۲۴ ضربه بزرگی به مسکو بود که آخرین آجرهای بنای

راهبرد ژئوپلیتیک روسیه را در منطقه دچار فروریزی کرد و پس از آن امکان‌های محدودی برای نقش آفرینی راهبردی کرملین وجود دارد و شرایط منطقه‌ای نیز در شرف دگرگونی‌هایی جدی است و چرخش راهبردی در سیاست منطقه‌ای این کشور به یک نقش آفرینی ژئواکونومیک به یک واقعیت روشن تبدیل شده است.

نتیجه‌گیری

این مقاله با هدف درک روشن‌تری از تحول راهبرد منطقه‌ای روسیه در خاورمیانه از یک نقش ژئوپلیتیک به یک نقش ژئواکونومیک به بررسی روند این موضوع و عوامل مؤثر بر آن و نیز برخی پیامدهای قابل درک تا امروز ارائه شد. آنگونه که در فرازهای نخستین متن گفته شد، سیاست خاورمیانه‌ای روسیه از زمان آغاز بحران در سوریه به طور جدی‌تر و منسجم‌تر شکل گرفت و اوج آن را باید در سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۲۲ دانست که همانند یک سیستم جامع و چند بعدی در عرصه سیاسی، امنیتی و اقتصادی و در عین حال با محوریت نقش ژئوپلیتیک و متکی بر موازنه منطقه‌ای، تعامل همه‌جانبه، ثبات سیاسی و امنیتی و حفظ وضع موجود ادامه داشت و روسیه را به بازیگر پیروز در تحولات منطقه‌ای تبدیل کرده بود. اما با وجود این تحرکات جدی، سیاست کرملین عموماً تاکتیکی، واکنشی و فاقد ژرفای راهبردی بوده است. این وضعیت نیز عمدتاً در پرتو سیاست «چرخش به شرق» دوره اوباما و بازیگری کشورهای منطقه فراهم شده بود. اما در حقیقت، مسائل استراتژیک روسیه در طول چهار دهه پس از فروپاشی شوروی، همچنان عمدتاً داخلی، اوراسیایی و مرتبط با تهدید و تعامل با غرب بوده و بازیگری در خاورمیانه و سایر مناطق همچنان در حاشیه مساله اصلی و راهبردی روسیه باقی مانده است.

جنگ اوکراین از سال ۲۰۲۲، هزینه‌های گزاف انسانی و مادی آن، تحریم‌های اقتصادی غرب و کاهش چشمگیر روابط اقتصادی با غرب و متحدان آن به یک تغییر جهت در سیاست خارجی و دیپلماسی اقتصادی روسیه به سوی شرق و جنوب جهانی منجر شده و بالطبع با تغییر جدی‌تر در اولویت‌های روسیه، خاورمیانه نیز بیش از گذشته از مدار سیاست‌های امنیتی روسیه دور کرده و در سه سال گذشته وجه اقتصادی این سیاست پررنگ‌تر از همیشه شده و نقش ژئواکونومیک آن غالب شده است. افزایش ارزش تعاملات اقتصادی با کشورهای منطقه و دو برابر شدن این روابط اقتصادی به روشنی نشان دهنده تغییر اساسی در این تعاملات است. این موضوع با سقوط دولت اسد در سوریه تشدید شده و به یک چرخش بنیادین در سیاست منطقه‌ای مسکو انجامیده و امکان‌های محدود بازیگری نظامی و امنیتی احتمالی را برای سال‌ها از مدار دور ساخته و لذا کرملین منطق‌ترین راهبرد را در تقویت و تداوم روابط اقتصادی برای حفظ کشور از آسیب‌های تحریمی در زمان گسترش فشارهای اقتصادی می‌بیند و منطق بازیگری ژئوپلیتیک اهمیت خود را وانهاد و نقش آفرینی به‌عنوان بازیگری ژئواکونومیک را برای روسیه پررنگ ساخته است؛ به طوری که حتی در جنگ دوازده روزه اسارابیل و ایران نیز از این فضا خارج نشد.

با روی کار آمدن ترامپ، احتمال توافق روسیه با آمریکا و به نتیجه رسیدن مذاکرات صلح در اوکراین وجود دارد و به نظر می‌رسد اگر روسیه بتواند از جنگ اوکراین خارج شود بعید است شرایط اقتصادی و آسیب‌های فنی ناشی از یک دهه تحریم گسترده را به این زودی‌ها پشت سر بگذارد و تا مدت‌ها درگیر مسائل حساس

بین‌المللی خارج محیط بلافصل اوراسیایی شود. از این رو، به نظر نمی‌رسد روسیه حداقل تا ده سال درگیر بازی‌های امنیتی خاورمیانه شود و روابط اقتصادی روسیه با کشورهای منطقه بیش از هر زمان دیگری ادامه خواهد داشت. چنانچه روابط ایران و غرب بر سر موضوع هسته‌ای وخیم شود و جنگی احتمالی نیز با اسرائیل یا امریکا درگیرد، بعید است که روسیه نقشی جز صدور بیانیه و محکوم کردن طرف مهاجم و دعوت به راه‌های دیپلماتیک بازی کند. این موضوعات نه در اولویت روسیه قرار دارند و نه مسکو توانی برای ورود به چنین بازی‌های پرهزینه‌ای خواهد داشت و از این رو، در زمانه تشدید اوضاع امنیتی در خاورمیانه، به نظر می‌رسد که روسیه به یک حلقه مفقوده در این بازی بزرگ تبدیل شده و چه در شرائط صلح در اوکراین و حتی در شرائط تداوم جنگ نیز چنین راهبردی از دستور کار کرملین خارج شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Reference

1. Avdaliani, Emil (2023), Saudi Arabia and Russia: The 2023 -24 Trade and Investment Dynamics, August 29, Middle East Briefing, <https://www.middleeastbriefing.com/news/saudi-arabia-and-russia-the-2023-24-trade-and-investment-dynamics>.
2. Avdaliani, Emil (2023), UAE - Russia: 2023-24 Trade and Investment Dynamics, Middle East Briefing, August 28, <https://www.middleeastbriefing.com/news/uae-russia-2023-24-trade-and-investment-dynamics>.
3. Cochran, Molly (2012), Pragmatism and the Social Sciences: A Century of Influences and Interactions, European Journal of Pragmatism and American Philosophy, vol. 2, No. 4, <https://doi.org/10.4000/ejppap.777>.
4. Foreign Ministry statement in connection with Israel's strikes on Iran (13 June 2025), The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, https://www.mid.ru/en/foreign_policy/news/2025920.
5. Ferris, Emily (2025), Beyond Ukraine: Russia's Foreign Policy Challenges in 2025, RUSI, 4 February, <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/beyond-ukraine-russias-foreign-policy-challenges-2025>.
6. Golmohammadi, Vali & Armina Arm (2014), Regionalization of Great Power Intervention and Russian Middle Eastern Policy, Iranian Journal of International Politics, Volume 22, Issue 2. (In Persian)
7. Grise, Michelle (2024), Why Russia Doesn't Want War Between Israel and Iran, Apr 12, RAND, <https://www.rand.org/pubs/commentary/2024/04/why-russia-doesnt-want-war-between-israel-and-iran.html>.
8. Haji Yousefi, Amir Mohammad & Abbas Zolfaghari (2017), Strategic Culture and Russian Middle Eastern Foreign Policy, Foreign Relations Quarterly, Volume 9, Issue 2, Serial Number 34. (In Persian)
9. Hedlund, Stefan (2024), How Russia is losing out in the Middle East, GIS Report Online, December 11, <https://www.gisreportsonline.com/r/russia-israel-syria-iran-military>.
10. Irmak, Haluk (2024), Oil Trade and Evolving Russia-Middle East Ties during the War in Ukraine, MANARA Magazine, <https://manaramagazine.org/2024/07/oil-trade-and-evolving-russia-middle-east-ties-during-the-war-in-ukraine>.
11. Karami, Jahangir (2017), America and Russia; Is a Grand Agreement Possible? Iranian Diplomacy, (<http://www.irdiplomacy.ir/fa/news/1968010>). (In Persian)
12. Karami, Jahangir (1404), Russia and the Israeli and American War with Iran: A Look at the Comprehensive Strategic Partnership Treaty between Iran and Russia, Institute for Iran and Eurasian Studies, July 24, <https://www.iras.ir/12530>. (In Persian)
13. Katz, Mark (2024), Middle Eastern Responses to the Russian Invasion of Ukraine, Slav-

- ic Review, May 09, <https://aseees.org/letter/middle-eastern-responses-to-the-russian-invasion-of-ukraine>, (Accessed in February 10, 2025).
14. Kausch, Kristina, George Noll, Kadri Tastan & Özgür Ünlühisarcıklı (2025), A Middle East in Flux: Four Transatlantic Risks, <https://www.gmfus.org/sites/default/files/2025/pdf>.
 15. Khavarinejad, Saeed (1404), Analysis of Russia's Positions Regarding the Israel-Iran War, Institute for Iran and Eurasian Studies, July 28, <https://www.iras.ir/12566>. (In Persian)
 16. Kolayi, Elaheh & Hamidreza Azizi (2019), Backgrounds, Factors and Consequences of the Transformation in Russian Middle Eastern Policy, Tehran, Tehran University Press. (In Persian)
 17. Kortunov, Andrei (2024), Middle East in the New Trump Era: Russia's Foreign Policy Dilemmas, RIAC, November 19, <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/middle-east-in-the-new-trump-era-russia-s-foreign-policy-dilemmas>.
 18. Kuimova, Alexandra (2019), Russia's Arms Exports to the MENA Region: Trends and Drivers, IEMed, European Institute of Mediterranean, <https://www.iemed.org/publication/russias-arms-exports-to-the-mena-region-trends-and-drivers>.
 19. Kortunov, Andrey (2025), Russia in the Mediterranean after Assad's fall, Middle East Council on Global Affairs, https://mecouncil.org/publication_chapters/russia-in-the-mediterranean-after-assads-fall.
 20. Magi, Beryan (1993), Great Philosophers; Introduction to Western Philosophy, translated by Ezzatollah Foladvand, Tehran, Kharazmi Publications. (In Persian)
 21. Moscow supports the Gulf Cooperation Council's position on the three islands (2023), Euro News, <https://pars.euronews.com/2023/07/12/iran-reacts-to-moscow-gcc-statement-over-uae-claims-on-persian-gulf-islands>.
 22. Moshirzadeh, Homeira (2018), Theoretical Foundations of Foreign Policy Explanation and Analysis, Tehran, Samt Publications (In Persia)..
 23. National Security Strategy of the Russian Federation, <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWq0plD1ZzmR5cER0g5tZC.pdf>.
 24. Nikiforov, Platon (2025), The Trap of Complacency: Russia and the Middle East in 2025, Riddle, 15 January, <https://ridl.io/the-trap-of-complacency-russia-and-the-middle-east-in-2025>.
 25. Nouri, Alireza (2019), Two-Level Balance and Stability in Russia's Middle East Policy; Implications for Iran's Security and Interests, Strategic Studies Quarterly, Volume 22, Issue 1 (In Persian)
 26. Putin, Vladimir (2021), On the Historical Unity of Russians and Ukrainians, <http://>

- en.kremlin.ru/events/president/news/66181.
27. Ralston, Shane (2011), Pragmatism in International Relations: Theory and Research, EIDOS, No. 14, https://www.researchgate.net/publication/262631443_Pragmatism_in_International_Relations_Theory_and_Research.
 28. Reuters, George (1995), Sociological Theory in the Contemporary Era, translated by Mohsen Salasi, Tehran, Scientific Publications (In Persian).
 29. Riboua, Zineb (2025), Moscow's Southward March: Russia's Geopolitical Maneuvers in the Middle East and Africa, Jan 23, Hudson Institute, <https://www.moscows-southward-march-russias-geopolitical-maneuvers-middle-east-africa-zineb-riboua>.
 30. Smagin, Nikita (2024), Iran Shouldn't Expect Russia to Come Riding to Its Rescue, Carnegie Politika, October 14, <https://carnegieendowment.org/russia-eurasia/politika/2024/10/iran-russia-military-aid?lang=en>.
 31. Shouri, Mahmoud (1404), Russia's inaction towards Iran will be detrimental to Moscow-Tehran relations, Institute for Iran and Eurasian Studies, July 25, <https://www.iras.ir/12534> (In Persian).
 32. Svetlova, Ksenia (2025), Israel's complicated but strategic relationship with Russia could strengthen with Trump in the White House, Chatham House, 21 March, <https://www.chathamhouse.org/2025/03/israels-complicated-strategic-relationship-russia-could-strengthen-trump-white-house>.
 33. Tétrault-Farber, Gabrielle & Tom Balmforth (2021), Russia demands NATO roll back from East Europe and stay out of Ukraine, Reuters, December 17, <https://www.reuters.com/world/russia-unveils-security-guarantees-says-western-response-not-encouraging-2021-12-17>.
 34. The Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation, No. 229, March 31, 2023, https://mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1860586.
 35. The full text of the Iran-Russia Comprehensive Strategic Agreement is available on the website of the Presidency of the Islamic Republic of Iran, <https://president.ir/fa/15>. (In Persian)
 36. Yazdanfam, Mahmoud (2008), Introduction to Foreign Policy Analysis, Strategic Studies Quarterly, Volume 11, Issue 40. (In Persian)

COPYRIGHTS

©2025 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

